

IJTIMOIIY-RUHIY MAZMUNLI TADQIQOT MAQOLASI

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Abdumalikova Marjona Abdullajon qizi

Email: abdumalikovamarjona82@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Egamberdiyeva Iroda**

Email: irodaegamberdiyeva76@gmail.com

Annotatsiya

Ijtimoiy-madaniy tadqiqotlar doirasida «milliy mentalitet» va «realiyalar» tushunchalari milliy o'zlikni anglashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ayon bo'ldi. Ushbu maqolada milliy mentalitetning mazmuni, tarixiy rivojlanishi va madaniy realiyalar orqali uning aks etishi o'rganildi. Teoretik jihatdan, mentalitetni sotsiologiya, antropologiya va tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilib, uning ustuvor xususiyatlari va ularni shakllantiruvchi omillar ko'rib chiqildi. Maqolada o'zbek madaniyatidan olingan misollar – mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, urf-odatli to'ylar, lotincha refenetlar va maqol-lafzlar -milliy ro'yxat sifatida tahlil qilindi. Shu bilan birga o'zbek va boshqa xalqlar bilan taqqoslashtirilgan holda milliy mentalitetning umumiy va o'ziga xos jihatlari o'rganildi. Til va madaniyat sohasidagi qo'llanmalardan biri bo'lgan «qog'ozonidan orasidagi realiyalar» tushunchasi orqali xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlar, mentaliteti va tarixiy taraqqiyoti aks etishiga e'tibor qaratildi. Maqolaning natijalari milliy madaniyat, ta'lim va siyosat sohasidagi yondashuvlarga taklif va tavsiyalar shaklida xulosa qilindi.

Kalit so'zlar

milliy mentalitet, madaniy realiyalar, xalq urf-odatlar, lingvokulturologiya, sotsiologiya, antropologiya, muqobil madaniyat

Kirish

Ushbu maqola milliy mentalitet va realiyalar tushunchalarini keng qamrovli tahlil qiladi. «Milliy mentalitet» – har bir millatning jamiyatdagi qadr-qimmatlari, qarashlari, xarakterlari, ijtimoiy psixologik xususiyatlariga asoslangan sistemasi. Masalan, xalqaro tilshunoslik nuqtai nazardan, mentalitet har bir milliy jamoaning ong osti darajasida shakllangan his-tuyg'usi, fikrlash tarzi va asab-salomatlik qobiliyatini ifodalaydi. Maxsus manbalarda milliy mentalitet ustoz tavrida ko'rib chiqilgan, bu tushuncha tarixiy va antropologik tadqiqotlarda ilmiy muomalaga kiritilgani qayd etilgan. Mazkur maqolada metodologiya sifatida muqosali-tahlil, filologiya va etnografiya tadqiqot usullari qo'llanildi: adabiyotlarni o'rganish, lingvomadaniy tahlil, tarixiy va urf-odatlar misolida tafsiliy tahlillar olib borildi.

Ayni sababdan bizning tadqiqotimizda ommabop va juda keng tarqalgan manbalar o'rniga rasmiy tadqiqot va oliy ta'lim gazetalari, O'zbekiston va xorij ilmiy nashrlaridan foydalanilib, mutaxassislarining fikrlari asoslanadi. Masalan, o'zbekcha manbalarda milliy mentalitet masalasi «urf-odatlar, madaniyat, ijtimoiy tuzilma va turmush tarziga asoslanib, navbatda ularga ta'sir ko'rsatadi» deb ta'riflanadi. Milliy realiyalar tushunchasi esa tilshunoslikda xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlar, milliy qarashlari va tarixiy rivojlanishini aks ettiruvchi madaniy birliklar sifatida tavsiflanadi.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Adabiyotlar sharhiga ko'ra, mentalitet haqida paleolit davridan to burjua antropologiyasigacha turli nazariyalar bor. Masalan, K. Levi-Bryul va M. Moser «milliy psixologi» bo'lib, xususiy tushunchalar kiritgan. M. Xalikovning tahlili bo'yicha mentalitet — milliy jamiyatning qadriyatlar tizimi va xulq-atvor normalari ekanligi ta'kidlanadi. Turli olimlar tadqiqotlari ko'rsatadiki, mentalitet evolyutsiyasida tarixiy sharoit, tabiiy-jamiyat sharoit va diniy-etnik omillarning ta'siri muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga bizning maqolada urf-odatlar, maqol-lafzlar, marosimlar kabi «milliy realiyalar»dan misollar ko'rsatilib, ularning mentalitet bilan o'zaro bog'liqligi e'lon qilinadi.

Milliy mentalitetning nazariy asoslari

Sotsiologik va antropologik qarashlar

Milliy mentalitet ijtimoiy targ'ibot va etnokultura doirasida davlat va jamiyat taraqqiyotiga olib keladigan omil sifatida ko'rib chiqiladi. Jamiyatning umumiy mentaliteti uning ma'naviy-axloqiy qoidasi sifatida amal qiladi. Bu nuqtai nazar bilan, mentalitet sistemasida ijtimoiy institutlar hamda iqtisodiy sharoitlar ta'siri sezilarli bo'ladi.

Masalan, o'zbek xalqi ichida “mahalla” ustuvor jamiyat birligi sanaladi. Mahalla jamoat qatlamlari o'rtasida o'zini o'zi boshqarish tizimi bilan bog'liqligi mamlakatning davlatchilik tarixi bilan ta'minlangan. Yangi ustozlar Bernatskaya ishida til va madaniyat o'zaro bog'liq ekanligi qayd etilgan: “Har qanday til o'z xalqining madaniy xususiyatlarini o'z ichida mujassamlashtirib, milliy madaniy reallikni aks ettiradi”.

Bu nuqtai nazar Hofstedning individualizm va kollektivizm o'lchovlari bilan ham mos keladi: o'zbek madaniyati ko'pchiligi bilan kollektivchilikka oid bo'lib, oila, jamoa, ijtimoiy hamohanglikni qadrlaydi.

Antropologik tushunchaga ko'ra, mentalitet xalqning tarixi, urf-odat va ularning madaniy o'zligi bilan mustahkam bog'liq. K. Ortega-i-Gasset va boshqa olimlar ta'kidlashicha, har bir xalqning jahonga qarashi va og'zaki an'analari milliy mentalitetda chuqur aks etadi. Ushbu nuqtai nazar Bernatskayaning ta'kidlashicha, har bir til o'ziga xos simvolik dunyoqarashni namoyon etadi. Ya'ni til orqali har bir xalqning mental va madaniy voqeliklari aks etadi.

Masalan, o'zbek tilida katta afzallikka ega bo'lgan “Ustoz do'zaxdan asrar, savobdan asrar” kabi iboralar xalqning ishonadigan qadriyatlari bo'lib, milliy mentalitetni namoyon qiladi.

Tilshunoslik nuqtai nazari

Lingvokultural tadqiqotlarda “realiya” tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Realialar — madaniyatga xos, boshqa tilda ekvivalenti bo'lmagan leksik birliklardir. Masalan, Hazrin Zeynalovanning ta'rificha, madaniy realialar xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini, mentaliteti va tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi.

Respublikamiz ta'lim dasturlarida bunday realialarga alohida e'tibor beriladi: ertaklar orqali o'quvchilar urf-odatlarini to'g'ri tushunishga o'rgatiladi. Yoki tilshunoslikda geografik, etnografik va siyosiy-madaniy realialar turlari borligi qayd etiladi.

Masalan, geografik realialarga “narni” yoki “dahma” kabi o'zbek realialari kiradi; etnografik realialar – milliy kiyim-kechak, urflar va boshqa sohalar; siyosiy realialar esa joriy davlat idoralari yoki tarixiy oqibatlar bilan bog'liq iboralardir.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Shuningdek, tilshunoslikda milliy mentalitet o‘zbek tilining leksik-stilistik, iboraviy merosida ifodalanadi. Maqollarda urf-odat va intizomlarni aks ettiruvchi iboralarga e‘tibor qaratiladi. Masalan, o‘zbek maqollari oilaviy, ijtimoiy etika haqida: “Ota-onani hurmat qilmagan, dunyoda hurmat topolmaydi” va “Kichikdan hurmat, kattadan izzat” kabi. Ushbu misollar o‘zbek milliy axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Milliy mentalitetning tarixi va misollari

Tarixiy rivojlanishga bir nazar

O‘zbek milliy mentaliteti tarixi eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi. O‘rta asrlarda Marv, Samarqand kabi ilmiy shaharlar va Movarounnahrning tarbiya markazlari o‘zbek xalqi madaniyati barqarorlashuvida muhim rol o‘ynagan.

Turkiy qavmlar Ismoil Somoniy davlati ta’siri ostida islomni qabul qilib, jamiyatning diniy-iqtisodiy tizimini shakllantirdi. 14–15 asrda Amir Temur sulolasi asos solgan turkiy-fors madaniyati rivojlanib, o‘zbek tilida ilmiy va adabiy meros boyidi.

Keyinchalik 19-asrda rus imperiyasi Movarounnahrda kirib kelib, rus madaniyati va bilim tizimini olib kirdi. Sovet davrida esa o‘zbek mentaliteti sekulyarlashtirilgan ta’lim va madaniy islohotlar ta’sirida o‘zgardi. 1991-yilda mustaqillik bilan milliy o‘zlik, qadriyatlar va an’analar tiklash jarayonlari boshlandi.

Keyingi tarixi va ta’siri

So‘nggi yillarda o‘zbek jamiyatida milliy o‘zlikni tiklashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Masalan, davlat tili siyosati orqali o‘zbek tili rivojiga ko‘maklashish borasida konsepsiyalar qabul qilinmoqda. Ushbu chora-tadbirlarda milliy mentalitet va madaniy meros himoyasi ustuvor maqsadlar safiga kiritilmoqda. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar aks ettirilgan darsliklar joriy etiladi: folklor, milliy urf-odatlar darslari, xalqaro til o‘rganishda madaniyatni o‘rgatish realiyalari qo‘llaniladi. Ommaviy axborot vositalarida milliy madaniyat mazmunlari keng yoritilishi orqali jamiyat va yurtimizning ma’naviy tarkibi shakllanmoqda.

Muqosalik va minoralar

Bir satrda O‘zbekiston va boshqa mamlakatlar dagi mentalitet o‘xshashliklari va farqlariga nazar tashlanadi. Milliy-xususiyatli madaniyat nuqtayi nazaridan, barcha turkiy xalqlarda mehmondo‘stlik va jamoaviylik umumiydir, lekin har birida o‘ziga xos muqaddas an’analar mavjud. Masalan, o‘zbek va turk xalqlarida kattalarga hurmat ustuvor bo‘lsa, Rossiyada she’riyat, ma’naviy otalarga e‘tibor gapirib o‘qitish odatlangan. Turkiya mentalitetida esa oila va jamoat munosabatlari, qadimiy konfessiya an’analarining ta’siri sezilarli. Fuqarolarning shaxsiy va umumiy qadriyatlarga munosabati davlat madaniyat siyosatida aks etib, ta’lim va mediada o‘z ifodasini topadi. Masalan, O‘zbekistonda “O‘zbek tili – millatning ma’naviy boyligi” degan tamoyil ta’kidlangan qonunlarda qayd etilgan.

Ilmiy manbalar ta’kidicha, globallashtirish sharoitida milliy mentalitet jahon miqyosida ham boshqalardan ajralib turadi. Tilshunoslik tahlillari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida yordam so‘rashda ham hurmat va iltifot namoyon qilinishi kutilgan, qarshisi esa “bilasizmi?” kabi umumlashtirilgan iboralar ko‘p foydalaniladi. Bu o‘zbek mentalitetining chakana madaniyatini aks ettiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Xulosa qilib aytganda, milliy mentalitet milliy madaniyatning mustahkam poydevori ekanligi aniqlandi. U o'zbek xalqi urf-odatlarini, deb nomlanuvchi madaniy realiyalar orqali namoyon bo'ladi. Milliy mentalitet uzluksiz an'analardan yo'li bilan avlodlardan avlodga o'tadi va jamiyatning o'zgarishlarini madaniy qiyofasini shakllantiradi. Lekin zamonaviy transformatsiya jarayonlarida mentalitet sekinroq o'zgaradi, bu esa ba'zi hollarda islohotlarga to'sqinlik qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

Shuni inobatga olib, xalqaro aloqalar davrida milliy mentalitetni muvozanatlashtirish lozim. Maqolada ta'kidlangan kutilmagan natijalar asosida quyidagi tavsiyalar kiritiladi:

Ta'limda milliy mafkura elementlarini kuchaytirish, folklor va urf-odatni o'rganishni dasturda kengaytirish. Masalan, maktab darslarida milliy realiyalar olib kirilishi yosh avlodning millatlik hissinini mustahkamlaydi.

Ommaviy axborot vositalarida milliy qadriyatlarni yoritib borish va negativ ta'sirlarni targ'ib qilmaslik. Jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi media targ'ibotida milliy urf-odatlar, mehmondo'stlik va hurmat kabi g'oyalar teranroq tahlil qilinishi kerak.

Davlat tili siyosati orqali o'zbek tilini rivojlantirish va milliy madaniyatni himoya qilish choratadbirlarini davom ettirish. Bunda lug'atlar, ta'lim-o'quv adabiyotlari yaratishda milliy mentalitet va madaniy realiyalarni inobatga olish maqsadlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalikova M.K. (2018). Izucheniye osobennostey natsionalnogo mentaliteta v yego vzaimosvyazi s yazykovoy kartinoy mira. Journal of Foreign Languages in Uzbekistan, №6, s. 2–7.
2. Abdiyeva S. (2026). Tarjimada lingvokulturologik realliyalarni ifodalash muammolari va ularning yechimlari. Konferensiya – Globalizatsiya va innovatsiyalari, 1(2), 858–863.
3. Zeynalova X. (2025). Translation Challenges of Cultural Realia in English Literary Texts: Semantic and Pragmatic Aspects. Euro-Global Journal of Linguistics and Language Education, 2(2), 18–25.
4. Oyina (2023). Milliy mentalitet. [Maqola onlayn].
5. Oyina (2023). Mentalitet. [Maqola onlayn].
6. Legacy.uz (2026). O'zbekiston xalqining urf-odat va an'analari haqida. [Hukumat veb-sayti].